

Список літератури: 1. Матюшкова Т. П. Тактика допиту потерпілих-жінок від насильницьких злочинів: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Х., 2006. 2. Психические состояния / Сост. и общая редакция Л. В. Куликова. СПб, 2000. 3. Центров Е. Е. Криминалистическое учение о потерпевшем. М., 1988. 4. Билинкіс А. А. Анализ проблем женщин, обращающихся в службу «телефон доверия» // Психологический журнал. 1997. Т. 18. № 4. 5. Бандурка А. М., Бочарова С. П., Землянская Е. В. Юридическая психология. Х., 2001. 6. Шафранская К. Д. К изучению человека в экстремальных условиях // Человек и общество. Вып. 2. Л., 1967. 7. Павлов И. П. Полное собрание сочинений. Т. IV. М.-Л., 1951. 8. Зейгарник Б. В. Патопсихология. М., 1976. 9. Кравцова О. А. О психологических последствиях сексуального насилия // Вестник МГУ. Сер. 14. Психология. 1999. № 2.

Надійшла до редакції 21.04.07

С. М. Лозова

ТИПОВІ СИТУАЦІЇ ПРОВЕДЕННЯ ОЧНОЇ СТАВКИ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗГВАЛТУВАНЬ

Питанням тактики проведення окремих слідчих дій в літературі приділяється багато уваги. Зокрема, проблемами тактики проведення очної ставки займалися такі вчені, як М. В. Бахарев, А. К. Давлетов, В. С. Комарков, В. С. Максимов, О. Б. Соловйов [1; 2; 3; 4, с. 53–60; 5].

Але в існуючих відносно зазначеної проблеми працях не завжди повно та всебічно висвітлюються суперечливі питання цієї слідчої дії, багато питань до цього часу є дискусійними. Певні особливості має проведення очних ставок по різних категоріях кримінальних справ.

Під час аналізу слідчої практики у нас виникло багато питань щодо доцільності проведення очної ставки при розслідуванні такої категорії кримінальних справ, як зґвалтування: в деяких випадках слідчі не виправдано нехтували проведенням цієї слідчої дії, в деяких, навпаки, проводили всупереч доцільності.

Виходячи з цього, ми виділили найбільш **типові ситуації проведення очної ставки при розслідуванні зґвалтування:**

1) проведення очної ставки за участю неповнолітніх: а) коли злочин скоєно неповнолітнім; б) коли злочин скоєно дорослим, а неповнолітній дає показання, що його викривають; в) коли обидва учасники, потерпіла і злочинець, неповнолітні;

2) проведення очної ставки за участю малолітніх;

3) проведення очної ставки поміж співучасниками;

4) проведення очної ставки поміж особами, що є близькими родичами, друзями, підлеглими та ін.

Вищевказані випадки передбачають проведення очної ставки в гострій конфліктній ситуації. Щоб правильно зорієнтуватися в цій ситуації, слідчий повинен вирішити: хто з учасників дає правдиві свідчення, а хто – ні; хто з них є більш залежним. Для досягнення цієї мети слідчий повинен ретельно вивчити взаємовідносини учасників очної ставки. З'ясування характеру взаємовідно-

син учасників очної ставки може в окремих випадках вказати на недоцільність її проведення чи потребувати від слідчого більш ґрунтовної підготовки, вироблення більш гнучкої тактики.

Перед очною ставкою слідчий повинен обов'язково з'ясувати характер особистої залежності її учасника і психологічно підготувати його до участі у слідчій дії. У літературі мала місце дискусія про правомірність проведення попередньої психологічної підготовки передбачуваних учасників очної ставки. Деякі вчені вважають неприпустимим проведення будь-якої психологічної підготовки [6, с. 235]. Інші, навпаки, вважають її обов'язковою [7, с. 102]. Ми вважаємо, що не слід впадати в крайнощі. Потрібно розрізняти припустиму психологічну підготовку від неприпустимої. Неприпустимо робити з попереднього допиту репетицію очної ставки, навчати учасника, що, коли і з якою інтонацією йому казати. Психологічна підготовка учасника очної ставки, що вагається, – дуже делікатний прийом. Слідчий повинен докласти максимум зусиль для надання йому допомоги при прийнятті правильного рішення.

Враховуючи вищевикладене, розглянемо більш ґрунтовно кожну з вищевказаних **ситуацій**.

1. Проведення очної ставки за участю неповнолітніх::

а) якщо неповнолітній скоїв злочин і дає неправдиві свідчення, то очна ставка з дорослою людиною, яка його викриває, може бути досить результативною. Взагалі, при взаємодії дорослого і неповнолітнього більший вплив у силу свого значного життєвого, професійного досвіду, характеру, вольових якостей, має людина старшого віку. Слідчий має право залучати до участі в слідчій дії інших осіб, які можуть позитивно вплинути на неповнолітнього злочинця (педагог, близькі родичі). Наприклад, при розслідуванні кримінальної справи про звалтування, слідчий, проаналізувавши інформацію, вирішив запросити на очну ставку бабусю потерпілої дівчинки. За наданою інформацією, підозрювані були знайомі з бабусею потерпілої і відносилися до неї з повагою. Спочатку на очній ставці підозрюваний поведився нахабно, продовжував давати неправдиві свідчення (щодо добровільної згоди потерпілої на статеві зносини), але побачивши обличчя бабусі, почувши її запитання, він визнав свою провину і дав показання відносно дійсної участі співучасників щодо вчинення звалтування.

Перед проведенням очної ставки слідчий повинен ретельно проаналізувати всю інформацію, що має і визначити коло осіб, які користуються повагою неповнолітнього і можуть позитивно вплинути на нього. Коли мова йде про неповнолітнього злочинця, необхідно мати на увазі його психологічні особливості: як правило, перекручені поняття дружби, товариства, схильність до бравади своїм положенням, нерідко знижену критику своїх вчинків, дій;

б) найбільш складною є очна ставка між дорослим злочинцем і неповнолітнім. Складність її полягає в тому, що досить часто неповнолітній відмовляється давати викриваючі свідчення, боячись помсти чи мотивуючи це іншими причинами, наприклад, вважаючи дачу свідчень «зрадництвом» друзів. На думку Н. І. Гуковської, А. І. Долгой, Г. М. Міньковського, особливо часто така ситуація складається, коли очну ставку передбачається провести між неповнолітнім і дорослою особою, що втягнула його в злочинну діяльність. Слідчому потрібно буде докласти багато зусиль, не жаліти часу для того, щоб переконати неповнолітнього казати правду на очній ставці [8, с. 99].

При розслідуванні справ відносно зґвалтування неповнолітніх іноді вони не розуміють сутність того, що відбувалося і відмовляються давати свідчення відносно події, яка сталася. Наприклад, під час розслідування кримінальної справи відносно зґвалтування дівчат (дві дівчини 13-ти і 14-ти років) із дитбудинку, слідчий довго намагався роз'яснити потерпілим протиправність дій гвалтівника, які розглядалися ними як цілком нормальні. Дівчата відмовлялися давати свідчення, які викривали підозрюваного, мотивуючи це тим, що він до них добре відносився, давав гроші, цукерки, ніколи не ображав. Під час проведення очних ставок дівчат потерпілі займали позицію підозрюваного. Якщо неповнолітній наважився давати показання, що викривають злочинця, дуже важливим аспектом є його психологічна підготовка перед проведенням очної ставки, щоб послабити негативний вплив дорослого злочинця і запобігти відмові чи зміні неповнолітнім своїх свідчень. Під час самої очної ставки слідчий повинен дуже ретельно слідкувати за поведінкою дорослого обвинуваченого, щоб запобігти небажаному впливу його на неповнолітнього, який може виразитися в погрозах, залякуванні та іншому; в) очна ставка між неповнолітніми (маються на увазі випадки, коли і гвалтівник, і потерпіла неповнолітні). У цьому випадку, як і при проведенні очної ставки між дорослими обвинуваченими, дуже важливо зрозуміти, хто з учасників говорить правду і хто є більш залежним, і з врахуванням цього розробляти тактику спілкування учасників очної ставки. При розслідуванні зґвалтування, скоєного учнем 8-го класу (14 років), під час проведення слідчих дій слідчий звернув увагу на його неконтрольовані прояви гніву, підвищену агресивність, жорстокість. Після закінчення уроків К. біля дому зустрів свою однокласницю. Разом вони зайшли до ліфта, де К. почав погрожувати Т. тим, що якщо вона відмовиться від статевого акту, він її поб'є, а після цього розкаже всім в школі, що вона повія. Зґвалтування він скоїв на останньому поверсі будинку. Під час слідства потерпіла була пригнічена, показання давала неохоче. Оскільки К. свою провину не визнавав і в показаннях були суттєві суперечності, слід-

чий призначив очну ставку. Слідчий не врахував особливості психіки учасників під час розробки тактики очної ставки, в результаті чого дівчина відмовилася від раніше даних показань.

Особливо важливою при проведенні таких очних ставок є керівна роль слідчого. З урахуванням емоційності піддітків і їхньої більшої схильності зовнішнім впливам не можна допустити ослаблення контролю їх поведінки, реплік й жестів.

2. Очна ставка між співучасниками звалтування.

У даному випадку потрібно з'ясувати, хто з обвинувачених має більш значний життєвий досвід, характер, переконання. Якщо ці якості переважають у особи, що дає правдиві свідчення, то очна ставка може виявитися ефективною, в іншому випадку її проведення не завжди доцільно і потребує особливої підготовки. Вчені-криміналісти по-різному підходять до проблеми використання зізнання організатора злочинної групи. Наприклад, О. Б. Соловйов вважає, якщо по групових справах вдалося першим отримати зізнання від організатора чи найбільш активного учасника злочину, то це можна використати для викриття інших співучасників [5, с. 45].

У процесі вивчення взаємовідносин, що існують між учасниками очної ставки, дуже важливо з'ясувати: чи не мав місце підвищений вплив однієї особи на іншу; якщо так, то чи може перешкодити існування такого впливу результатам очної ставки, чи може, навпаки, допомогти в досягненні мети цієї слідчої дії. При проведенні очної ставки поміж співучасниками не можна нехтувати їх психологічною підготовкою.

3. Очна ставка за участю малолітніх.

Вивчаючи кримінальні справи, ми дійшли висновку, що слідчі досить часто використовують своє право на проведення очних ставок за участю малолітніх (особливо при розслідування звалтувань). Ми категорично не згодні з такою позицією, тому що (виходячи з результатів вивчення кримінальних справ) в більшості своїй такі очні ставки не є ефективними і, більше того, вони шкодять психіці малолітніх. Ми згодні з думкою Н. Гуковської, яка вважає, що проведення очних ставок за участю малолітніх свідків чи потерпілих вкрай небажано. Піддавання їх ще раз жорстокому випробуванню, що породжує зустріч зі злочинцем, невинувато, навіть інтересами розслідування. У всякому випадку, щоразу, вирішуючи це питання, треба проконсультуватися з лікарем-психіатром чи невропатологом, з батьками дитини чи вихователями дитячих дошкільних закладів [8, с. 43].

4. Очна ставка між особами, що є близькими родичами, друзями, підлеглими та ін.

При проведенні таких очних ставок слідчому дуже важливо знати про наявність родинних, дружніх стосунків, щоб з ураху-

ванням цього будувати тактику слідчої дії. Деякі вчені вважають недоцільним проведення таких очних ставок, тому що, на їх погляд, вони можуть бути важким моральним випробуванням [7, с. 27] для її учасників. Ми вважаємо, це може стосуватися тільки очної ставки за участю близьких родичів обвинуваченого. Але це питання вже досить урегульоване Конституцією України, ст. 63 якої надає право особі не давати викриваючі свідчення у відношенні близьких родичів. Таким чином, якщо на допиті особі було пояснено вищевказане право, і вона все одно вирішила свідчити, то у слідчого нема підстав відмовлятися від проведення очної ставки. Тільки перед цим слідчий повинен вивчити характер, волювати якості особи, щоб впевнитися у тому, що вона під впливом обвинуваченого не тільки не змінить своїх свідчень, а, навпаки, своїм впливом допоможе викрити злочинця.

Ми вважаємо, що врахування різноманітності ситуацій проведення очних ставок (залежно від віку учасників, позиції, яку вони займають, міжособистісних стосунків) допоможе слідчому вибрати адекватний, найбільш ефективний варіант її проведення.

Список літератури: 1. Бахарев Н. В. Очная ставка. Уголовно-процессуальные и криминалистические вопросы. Казань, 1982. 2. Давлетов А. К. Очная ставка на предварительном следствии: Автореф-т диссертации. Л., 1961. 3. Комарков В. С. Психологические основы очной ставки. Х., 1976. 4. Максимов В.С. Следственные ситуации и организация очной ставки. – В кн.: Научные труды Свердловского юр. инст. Вып. 41. Свердловск, 1975. 5. Соловьев А. Б. Очная ставка на предварительном следствии. М., 1970. 6. Пантелев И. Ф. Некоторые вопросы психологии расследования преступлений // Труды ВЮЗИ. М., 1973. Вып. XXIX. 7. Дулов А. В. Несторенко А. Д. Тактика следственных действий. Мн., 1971. 8. Гуковская Н. И. Долгова А. И. Миньковский Г. М. Расследование и судебное разбирательство дел о преступлениях несовершеннолетних, М., 1974.

Надійшла до редакції 21.05.07

М. В. Головецький

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАХОДИ ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

Торгівля людьми нині є гострою проблемою всього світу. Більшість жертв торгівлі людьми, тобто потерпілі від цього виду злочинів, – це жінки і неповнолітні дівчата, яких обманом чи за допомогою насильства примушують до надавання сексуальних послуг і рабської праці. Чоловіки також інколи є об'єктом торгівлі людьми, хоча і становлять невелику частину (за даними експертів біля 2% від загального числа жертв цього виду злочинів).

Збільшення кількості злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми, пояснюється багатьма факторами, серед яких: недосконалість встановленого порядку міграції; глобалізація торгово-економічних зв'язків; погіршення соціально-економічного становища населення; великі надприбутки цього виду кримінального бізнесу; збільшення в розвинених країнах потреби в персональному сервісі; зростання нерегульованого використання Інтернету для організації секс-бізнесу тощо.